

АЛГОРИТМ ТА ТЕХНОЛОГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

В роботі викладено теоретичні засади проектування системи психологічного супроводу викладачів вищих технічних навчальних закладів. Визначено мету, завдання та технології реалізації кожної складової частини програми психологічного супроводу викладачів.

Ключові слова: психологічний супровід, психологічна компетентність, професійна компетентність, особистісно-професійне становлення, професійно важливі якості.

Е.А. Евдокимова

АЛГОРИТМ И ТЕХНОЛОГИИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В работе изложены теоретические принципы проектирования системы психологического сопровождения преподавателей высших технических учебных заведений. Определены цели, задачи и технологии реализации каждой составляющей части программы психологического сопровождения преподавателей.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, психологическая компетентность, профессиональная компетентность, профессионально-личностное становление, профессионально важные качества.

E.A. Evdokimova

ALGORITHM AND TECHNOLOGIES OF REALIZATION OF THE PROGRAM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF TEACHERS OF THE HIGHER TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation. Theoretical principles of planning of the system of psychological accompaniment of teachers of higher technical educational establishments are in-process expounded. Aims, tasks and technologies of realization of every component of the program of psychological accompaniment of teachers, are certain.

Key words: psychological accompaniment, psychological competence, professional competence, personality professional becoming, professionally important qualities.

Актуальність. Діагностика задоволеності викладачів технічних спеціальностей рівнем власної професійної компетенції показала, що близько 75 % викладачів не повною мірою задоволені рівнем своєї професійної компетенції, відчувають потребу в удосконаленні не тільки академічних, але і психолого-педагогічних знань. Для значної частини викладачів технічних кафедр є характерними утруд-

нення, пов'язані з опрацюванням значних об'ємів нової науково-технічної інформації, з подачею знань студентам, у тому числі і з точки зору активних методів, утруднення в аналізі власної діяльності і діяльності колег.

Труднощі й проблеми, що виникають, не завжди пов'язані безпосередньо із професійними знаннями, вміннями, навичками. Дуже часто джерело цих бар'єрів перебуває у сфері особистісних утворень: емоційні стани; нестаток волевої регуляції; вікові кризи й пов'язані із ними наслідки; відсутність чіткої життєвої перспективи; поганий стан здоров'я; низький рівень соціально-психологічної компетентності; неадекватна самооцінка; невміння керувати своїми психічними станами й переборювати психологічні бар'єри та ін.

Утруднення на кожному етапі професійного становлення можуть бути викликані як специфікою професійної діяльності, так і низьким рівнем сформованості професійно значимих особистісних якостей, які не дозволяють конструктивно вирішувати проблеми, що виникають:

- на етапі входження в професію: проблеми адаптації в новому колективі й проблеми, пов'язані з освоєнням професії, дотриманням вимог суспільства до діяльності й особистості викладача ВНЗ, адекватністю самооцінки, що забезпечує формування образу професіонала відповідно до реальних можливостей і системи вимог і т.ін.;

- на етапі професіоналізації: недостатня розвиненість умінь до визначення бар'єрів, що перешкоджають професійному розвитку; відсутність наукових знань, пов'язаних із проектуванням життєвої стратегії, визначенням шляхів і засобів підвищення кваліфікації, руху у напрямку досягнення вершин професіоналізму; недостатня інформованість щодо питань, пов'язаних з ефективним подоланням професійних і вікових криз та ін.;

- на етапі професійної майстерності: проблеми, пов'язані з емоційним вигоранням і професійною деформацією; недостатня розвиненість вміння бути наставником, передавати накопичений досвід молодим фахівцям та ін..

Для досягнення цілей і розв'язання завдань системи психологічного супроводу викладачів технічного навчального закладу, необхідно обґрунтувати алгоритм і технологію реалізації основних ідей цієї системи.

Основними складовими системи психологічного супроводу професійного вдосконалення викладачів вищого технічного навчального закладу є:

- аналіз тенденцій, цілей, завдань вищої освіти і сучасних вимог до діяльності і особистості викладача технічного вишу;
- усвідомлення необхідності створення спеціальних умов для підвищення професійної майстерності і особистісного зростання викладачів на основі науково обґрунтованих психодіагностичних даних;
- розробка і впровадження програм психологічного супроводу викладачів;
- розробка системи критеріїв, показників рівнів продуктивності психологічного супроводу професійного вдосконалення викладачів у вищій технічній школі;
- оцінка, аналіз продуктивності і корекція системи діяльності фахівців з організації психологічного супроводу викладачів;
- визначення способів оптимізації психологічного супроводу професійного вдосконалення викладачів у вищій технічній школі.

Використання запропонованого алгоритму дозволить не лише врахувати проблеми у діяльності і особистості викладача вишу в контексті вимог суспільства і вищої освіти, але і виробити систему діяльності фахівців психологічної служби із створення сприятливих умов для підвищення професійної майстерності і особистісного зростання викладачів.

Уявляється, що найбільш правильним буде опис технології реалізації ідей психологічного супроводу з позиції аналізу спільної діяльності всіх її суб'єктів. Основою цього є необхідність спільної діяльності фахівців з різними підструктурами ВНЗ: студентські групи, кафедри, факультети, управлінські кадри; слухачі різних систем підвищення кваліфікації (шкіл, семінарів, тощо). Інакше кажучи, окрім безпосередньої роботи зі студентами, фахівці служби супроводу повинні будувати свою діяльність у двох напрямках.

Перший напрям знаходиться у сфері організаційного управління. В даному випадку мова йде про організацію спільної діяльності фахівців служби супроводу з управлінською структурою вишу: працівники ректорату, вченої ради навчального закладу, фахівці відділу аспірантури, інституту підвищення кваліфікації і ін.

Питання організації діяльності фахівців психологічних служб в сфері управлінського менеджменту не є новим. Сьогодні практично у всіх професійних галузях управлінські кадри відчують потребу у формуванні соціально-психологічної компетентності, вдосконаленні методів, прийомів ефективного управління. Виконання певної частини завдань, пов'язаних з підвищенням професіоналізму управлінців, зможуть узяти на себе фахівці психологічної служби.

У дослідженнях, пов'язаних з психологією управління (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.А. Єршов, О.Л. Журавльов, О.В. Землянська, О.В. Карпов, Л.Д. Кудряшова, О.А. Розанова й ін.), наголошується, що проблема управлінської діяльності належить до категорії міждисциплінарних наукових проблем. Але ключову роль в комплексному, міждисциплінарному вивченні діяльності грає психологія [1; 6]. І розв'язання практичних завдань в сфері психології управління, вдосконалення управлінських функцій можуть узяти на себе практичні психологи.

У сфері організаційного управління об'єктом діяльності фахівців психологічного супроводу є кадри управлінських підструктур різного рівня. У цьому напрямі, на думку дослідників, діяльність служб практичної психології (супроводу, соціально-психологічної служби, психологічної і ін.) орієнтується на розв'язання наступних завдань: вивчення і аналіз психологічних аспектів впровадження організаційних і управлінських нововведень; психологічна інтерпретація суперечностей, розробка рекомендацій для їх усунення, робота з групами ризику; участь у підборі і навчанні резерву керівників [1, с. 419].

Управління навчально-виховним процесом у ВНЗ планомірно впливає на його зміст, структуру і передумови ефективності з метою теоретичної і практичної підготовки фахівців, що відповідають сучасним вимогам. Найважливішими психологічними особливостями управління навчально-виховним процесом у ВНЗ є його співвідношення із завданнями формування особистості студента, спрямо-

ваність на погодження діяльності студентів і діяльності викладачів, громадських організацій, на виявлення і реалізацію виховних можливостей всіх видів і форм занять, умов вишу в цілому. На думку дослідників, учасники управління навчально-виховним процесом потребують ґрунтовних і різнобічних знань, достатньої підготовленості як у загальноосвітньому, гуманітарному, спеціальному, так і в психолого-педагогічному аспекті [2]. Предметом діяльності фахівців психологічного супроводу має стати: соціально-психологічна і психолого-педагогічна компетентність працівників управлінських підструктур. Знання в сфері психології і педагогіки керівникам потрібні не лише для організації управління навчанням і розвитком студентів. Для того, щоб вирішити головну задачу – формування особистості студентів, їх підготовки до професійної діяльності, керівництву вишу необхідно уміти грамотно підбирати відповідних фахівців і здійснювати підвищення їхньої кваліфікації. Інакше кажучи, необхідна ефективна робота з формування колективу висококласних професіоналів, здатних здійснювати освітній процес у ВНЗ.

Виходячи з цього, можна визначити основну мету взаємодії фахівців служби і управлінців - підвищення рівня знань в сфері психології управління і формування усвідомлення необхідності безперервного вдосконалення професійної майстерності і особистісних характеристик педагогічних кадрів як безпосередніх учасників підготовки майбутніх фахівців.

Означена мета передбачає розв'язання наступних завдань: виявлення психолого-педагогічних проблем у сфері управлінської діяльності; групове й індивідуальне консультування по заявлених проблемах; формування компетентності в сфері психології управління; активізація функцій стимулювання і мотивування педагогічних кадрів; формування установок на постійне вдосконалення педагогічних кадрів; формування умінь вирішувати управлінські завдання і конструктивно розв'язувати конфлікт у колективах; підтримка і допомога працівникам управлінських підструктур у вирішенні професійних завдань і особистісних проблем; розробка рекомендацій з питань ефективного управління, оптимізації психологічного клімату в колективах, навчальної мотивації співробітників тощо.

При вирішенні позначених завдань фахівці служби супроводу можуть використовувати різні методи взаємодії з управлінськими кадрами: консультації, науково - методичні семінари, ділові ігри, сумісне проведення конференцій, створення проблемних груп. Більшість дослідників в сфері управління перевагу віддають психологічному консультуванню. Така позиція, на думку Є.О.Клімова, сприяє формуванню здатності управлінців самостійно розв`язувати проблеми і визначати перспективи розвитку [3].

Другий напрям в системі психологічного супроводу професійного вдосконалення викладачів технічного вишу пов'язаний безпосередньо з організацією спільної діяльності фахівців служби супроводу і педагогів: викладачів, аспірантів, слухачів «школи молодого викладача», слухачів «школи кураторів», слухачів систем підвищення кваліфікації і ін. Інакше кажучи, мова йде про професійно-особистісний розвиток викладачів на всіх етапах професіоналізації.

В цьому напрямі головною метою служби є створення в процесі навчання оптимальних умов для професійного розвитку викладачів. Досягнення цієї мети може відбуватися за допомогою різних форм і методів взаємодії: лекції, бесіди, індивідуальні і групові консультації в процесі освітньої діяльності; науково - методичні семінари; ділові ігри; створення тренінгових груп та ін. Але кращого результату можна досягти, якщо вести системну і цілеспрямовану роботу, пов'язану з професійно-особистісним розвитком викладачів, включених в систему підвищення кваліфікації. В цьому випадку можна говорити про розробку і впровадження спеціальних програм для слухачів різних систем підвищення кваліфікації, в межах яких можна розв`язувати позначені завдання цього напрямку. На наш погляд, всі навчальні програми мають відображатися у блоках програми супроводу, гармонійно вписуватися в його цілі. Їх головна мета – формування психолого-педагогічної і психологічної компетентності тих, хто здійснює навчальний процес. У цьому напрямку при організації спільної діяльності викладачів і психологів акцент необхідно зробити на вирішенні завдань, пов'язаних з формуванням знань у таких сферах: специфічні особливості розвитку у студентському віці; особливості мотивації студентів у процесі навчальної діяльності; проектування освітньої

діяльності викладачів на основі суб'єкт-суб'єктних відносин; використання активних методів навчання і психологічного впливу в практиці освіти і професійної діяльності; способи і механізми, особливості сприйняття нової інформації студентами тощо [5].

Виходячи із завдань діяльності фахівців психологічної служби, можна припустити, що в межах другого напрямку (робота із викладачами, кураторами, слухачами системи підвищення кваліфікації) програма супроводу повинна мати дві частини: теоретичну і практичну. Кожну частину можна представити низкою блоків у структурі програми супроводу. У свою чергу, кожен з блоків має певну мету і завдання, психодіагностичний інструментарій і перелік навчальних програм, що забезпечують розвиток професійних, особистісних властивостей і характеристик.

Щодо специфіки діяльності фахівців супроводу в цьому напрямку необхідно зупинитися на деяких з виділених завдань. Перш за все, це питання, пов'язані з психологією розвитку і навчання. Незважаючи на те, що педагогічні кадри мають, зазвичай, досвід викладацької діяльності, їм необхідні нові знання в сфері організації пізнавальної діяльності учнів. Отже, фахівцям супроводу в межах другого напрямку необхідно починати роботу з висвітлення саме цієї проблеми.

Наступне важливе питання діяльності фахівців супроводу і викладацьких кадрів – як формувати навчальну мотивацію слухачів. Аналіз питання про прийоми формування навчальної мотивації студентів необхідно почати з позначення і виявлення потреб. У дослідженнях Г. Мюнстерберга визначені певні методи формування мотивації і стимулювання навчання: виявлення запитів; формування запитів; створення установки на перебудову діяльності; формування тимчасового колективу і створення сприятливого психологічного клімату [4, с. 77].

Виявлення запитів як мотиваторів і внутрішніх стимуляторів необхідно здійснювати за допомогою різних психодіагностичних методик. Це дозволить успішніше організувати пізнавальну діяльність студентів. У формуванні запитів необхідна тісна взаємодія фахівців служби і викладацьких кадрів, в процесі якої використовуватимуться різні прийоми і методи: аналіз особливостей навчальної дія-

льності, необхідність її вдосконалення, знайомство з результатами психолого-педагогічних досліджень, аналіз утруднень у вирішенні педагогічних проблем і ін.

Незважаючи на те, що сьогодні стала актуальною проблема психологізації всіх систем освіти, підвищення психологічної компетентності керівників, педагогів, бізнесменів, політиків тощо, це не може стати єдиною умовою формування мотиву до освітньої діяльності. Скоріше, такий мотив може мати місце, але не обов'язково він буде пов'язаний з потребою засвоєння психологічних знань. Більше того, частіше потреба у підвищенні компетентності пов'язана з необхідністю отримання професійних знань. І лише людина з високим рівнем особистісного розвитку, що прагне до самовдосконалення, ефективнішого засвоєння професійної діяльності і встановлення позитивних контактів, усвідомлює повною мірою необхідність використання психологічного знання в різних сферах.

Наступні блоки включають: пізнання психології з точки зору її виникнення і розвитку; міждисциплінарний характер науки і її роль у професійній діяльності вчителя, педагога вищої школи; значущість психології в самопізнанні і пізнанні інших і ін.

Інша складна проблема, яку необхідно розв'язувати фахівцям психологічної служби в межах другого напрямку роботи з викладачами - проблема формування тимчасового колективу. Це обумовлено тим, що не завжди викладачі добровільно долучаються до освітньої діяльності, у них можуть бути різний досвід і рівень професіоналізму, різний вік тощо. Отже, головна роль у формуванні тимчасового колективу належить тим, хто навчатиме дорослих. І від того, якою мірою фахівці-психологи зважатимуть на специфіку контингенту «учнів», їх професійний досвід, використовувати адекватні для дорослої групи «учнів» методи навчання, залежить ефективність функціонування навчальної групи (тимчасового колективу). Питання механізмів функціонування навчальної групи «дорослих» як тимчасового колективу є одним з важливих в роботі у позначеному напрямку.

Ще один аспект у діяльності фахівців служби супроводу у межах другого напрямку має стати предметом спільного аналізу – вибір і використання ефектив-

них методів навчання. Незважаючи на те, що у викладачів ВНЗ наявний достатній педагогічний досвід, необхідна цілеспрямована робота в цьому напрямі.

Напрацьований в педагогічній практиці досвід свідчить, що в цьому випадку необхідні ті методи впливу і навчання, які дозволять учню постати в ролі суб'єкта пізнавальної діяльності.

Для фахівців служби практичної психології складність підбору і здійснення ефективних методів просвіти дорослої аудиторії обумовлена тим, що будь-який дорослий, тим паче той, хто сам навчає інших, вже має певний досвід, стиль діяльності, стереотипи і ін. Тому дуже часто в процесі навчання дорослих можна зіткнутися зі скептичним ставленням до всього того, що пропонується, якщо їм (дорослим) не надати права виявляти активність і самостійність у процесі навчання. Отже, виникає необхідність у «специфічних» методах впливу на «специфічну» аудиторію слухачів. Водночас фахівці служби супроводу не повинні «нав'язувати» ті або інші методи навчання. Їх завдання полягає в тому, щоб показати весь спектр таких методів, а викладачі мають самостійно, зважаючи на власний досвід, рівень професіоналізму обирати і використовувати їх у практичній діяльності.

Мета професійного блоку програми психологічного супроводу – підвищення професійної майстерності. У цьому блоці, як основні, можуть бути визначені наступні завдання: діагностика і розвиток педагогічних здібностей; вдосконалення методології викладання; розвиток професійних умінь; розвиток професійної самосвідомості; надання допомоги у формуванні індивідуального стилю педагогічної діяльності; виявлення і надання допомоги в подоланні негативних бар'єрів і чинників, що впливають на реалізацію основних функцій професійної діяльності і т. ін.

Головна мета блоку психологічної компетентності – формування психологічної грамотності і культури викладача вишу.

Другий розділ програми (практичний) містить п'ять блоків: особистісний, емоційний, комунікативний, блок соціальної активності та оцінки ефективності взаємодії. Всі блоки цієї частини програми тісно пов'язані з попередніми блоками.

Кожен з блоків практичної частини окрім позначення цілей і завдань потребує докладнішого обґрунтування їх внесення до програми супроводу.

«Особистісний блок» практичної частини містить загальні цілі і завдання, пов'язані з формуванням аутопсихологічної компетентності. Головна мета - сприяти усвідомленню себе як особистості й професіонала та розумінню інших людей. До завдань цього блоку належать: формування установок на особистісне вдосконалення; формування прагнення до самопізнання, занурення в свій внутрішній світ і орієнтація в ньому; формування можливостей розпізнавати власні особистісні якості, потенціали і якості інших людей; формування відповідальності за процес і результати професійної діяльності та усвідомлення ролі особистісних характеристик в реалізації педагогічної професії.

Необхідно відзначити, що цей блок спрямований на гармонізацію особистості викладача і передбачає становлення особливої психологічної культури в цілому (культура переконань, переживань, уявлень, стосунків і впливів). Одним з важливих елементів психологічної культури є компонент рефлексії, уявлення викладача про самого себе, про перспективи професійно-особистісного вдосконалення [5]. Сформованість культури самосприйняття і самовиявлення дозволить викладачеві адекватно оцінити рівень професійної компетентності; особистісні потенціали і можливі перспективи розвитку. А пізнання своєї суті має увійти органічною частиною до змісту освіти, що бере в цьому випадку на себе «функцію формування мистецтва жити на світі, будучи людиною» (Б.Г. Ананьєв).

Другий - емоційний блок. Його метою є розширення знань про відчуття й емоції. Завдання блоку: розвиток здатності безоцінного прийняття своїх емоцій і емоцій інших людей; формування уміння відреагувати емоції; формування уміння управляти проявом своїх відчуттів і емоційних реакцій; формування культури переживань, розвиток емпатії; навчання різних прийомів саморегуляції і самоуправління, самоконтролю й ін. [2, 6 та ін.].

Наступний блок програми *комунікативний*. Його мета - формування навичок ефективного спілкування. Завдання комунікативного блоку: розвиток комунікативних здібностей викладачів; розвиток техніки активного слухання; форму-

вання уміння вести дискусію, грамотно, аргументовано висловлювати свою точку зору; навчання прийомів конструктивного розв'язання конфліктів, сумісного пошуку компромісних рішень проблемних ситуацій тощо.

Четвертий блок програми – блок соціальної активності. Мета блоку – формування активності суб'єктів спільної діяльності. Постановка такої мети дозволила визначити наступні завдання: розвиток здібності до соціальної самоідентифікації; розвиток готовності членів групи до успішної взаємодії у спільній діяльності; підвищення рівня цілепокладання і навчальної мотивації; розвиток адаптивних здібностей; підвищення відповідальності, потреби у самоактуалізації; формування згуртованості і толерантності членів групи в різних соціальних ситуаціях; формування готовності до прийняття нових знань, нової інформації, а також їх включення у наявний соціальний і професійний досвід .

Завершальним є блок оцінки ефективності взаємодії. Мета блоку: аналіз і оцінювання сумісних дій і корегувальних дій. Завдання блоку оцінки ефективності взаємодії: аналіз змін у мотиваційній сфері; оцінка отриманих знань, умінь і навичок; встановлення зворотного зв'язку фахівців служби супроводу з її учасниками.

Аналіз питань, пов'язаних з технологією реалізації основних ідей концепції психологічного супроводу професійного вдосконалення викладачів вищої технічної школи дозволяє зробити такі **висновки**.

Ефективна реалізація ідей системи психологічного супроводу професійного вдосконалення викладачів вищої технічної школи можлива за умови розробки і опису алгоритму і технології, що передбачає керування самим процесом супроводу. Технологічний компонент реалізації ідей психологічного супроводу дозволяє описати стратегії і техніку, використані фахівцями супроводу для вдосконалення професіоналізму діяльності педагогічних кадрів через професіоналізм особистості за двома напрямками: керівники навчального закладу і його підрозділів; викладачі, що здійснюють процес навчання студентів у ВНЗ. Вибір форм, шляхів і засобів спільної діяльності фахівців супроводу і учасників кожного з вказаних напрямів обумовлений постановкою цілей і завдань.

Таким чином, психологічний супровід викладачів у вищій технічній школі розглядається нами як система діяльності психологів, що забезпечує процеси розвитку, навчання суб'єктів освітнього процесу на всіх етапах індивідуально-професійного становлення, актуалізацію потенційних можливостей особистості; створення оптимальних умов для ефективного засвоєння нових знань та навичок в області професійної діяльності й побудови власної життєвої стратегії.

Список літератури

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Психология управления. – Х.: ООО «Фортуна-пресс», 1998. – 464 с.
2. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы: особенности деятельности студентов и преподавателей вуза. – Минск: Изд. БГУ, 1978. – 320 с.
3. Климов Е. А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. – М.: Знание, 1983. – 96 с.
4. Мюнстерберг Г. Психология и учитель. – М.: Совершенство, 1997. – 315 с.
5. Плугина М. И. Акмеологическое сопровождение профессионального становления преподавателей высшей школы: монография. – М.: ООО «ПКЦ Альтекс», 2008. – 418 с.
6. Психологические проблемы профессиональной деятельности / отв. ред. М. И. Бобнева, Е. В. Шорохова. – М.: Наука, 1989. – 185 с.